

Kriminalitet og Straf

Fra Middelalder til Retsplejereform af 1919

DANSK SLÆGTSFORSKERFORENING, FOLKEUNIVERSITETET

11. MARTS 2025

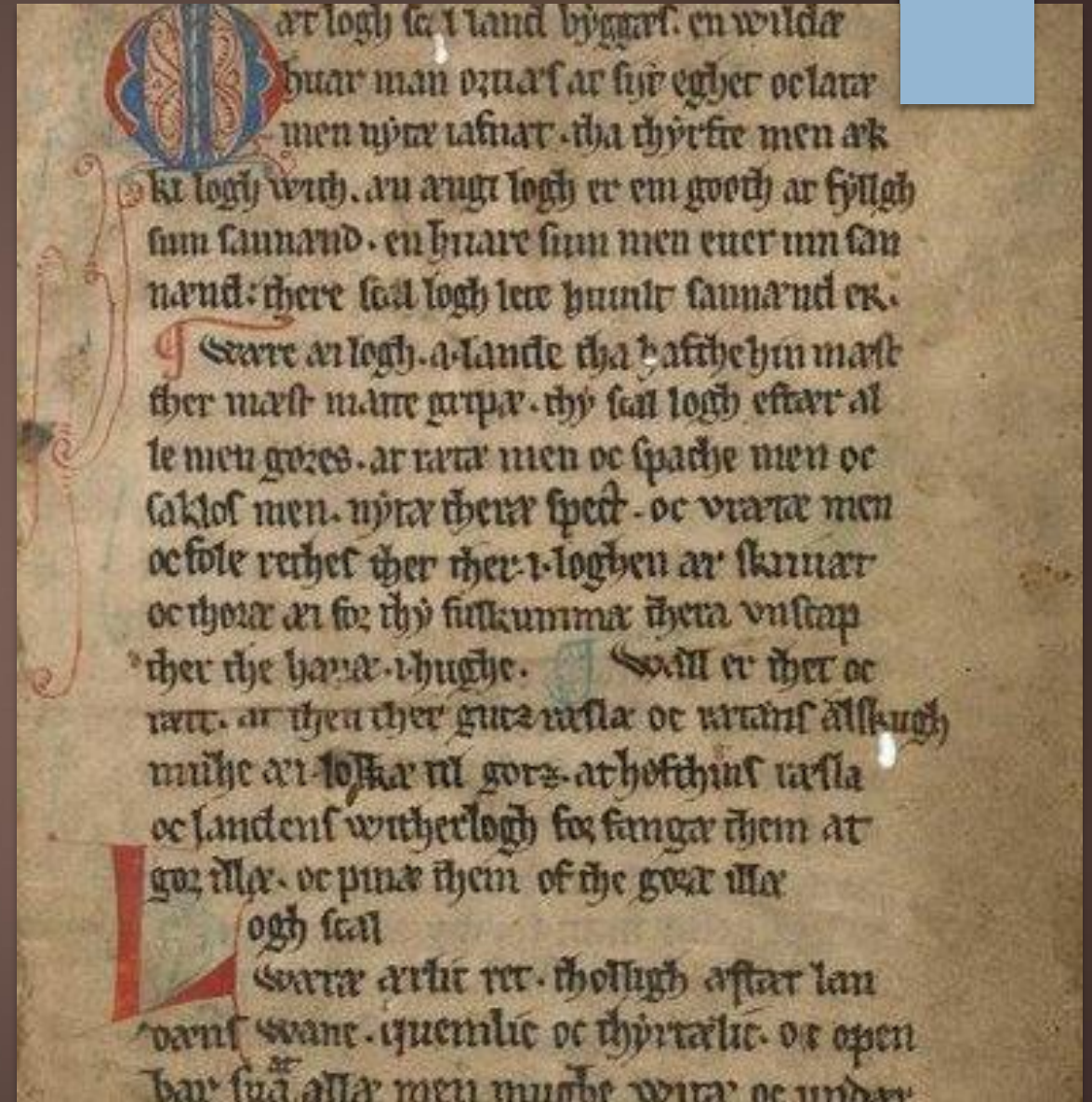
Aftenens Indhold

- ▶ Middelalderen (ca. 1100-1536)
 - ▶ Fra Sædvaneret til middelalderens landskabslove
 - ▶ Kongemagtens indflydelse
- ▶ Renæssance og enevælde 1536-1849
 - ▶ Reformationen (1536)
 - ▶ Danske Lov (1683)
- ▶ Retssystemets modernisering (1849-1919)
- ▶ Fejø-sagen
- ▶ Retsplejereformen af 1919

De Danske Landskabslove

"Med Lov skal Land bygges, men vilde enhver nøjes med sit eget og lade andre nyde samme Ret, da behøvede man ikke nogen Lov"

- ▶ Skånske Lov (1206-1212)
- ▶ Valdemar og Eriks Sjællandske Lov (1220'erne og 1240'erne)
- ▶ Jyske Lov (ca. 1240)

Fortalen fra Jyske Lov. Formenligt i en udgave fra 1500-tallet. Foto: [Manuscriptorium](#); Den Arnamagnæanske Samling

Pax, Iustitia et Ordo

- ▶ Kongen som beskytter af freden (Pax) gennem lovgivning og derved retfærdighed (Iustitia) for at skabe orden (Ordo)
- ▶ Idealerne om kongen som fredens beskytter – hentet fra kanonisk ret
 - ▶ Kirkefaderen Augustin (354-430)
 - ▶ Indskrevet i Gratians Dekret, *Decretum Gratiani* (1140)
- ▶ Kontrol med fordelingen af jord og ressourcer
- ▶ Indskrænkelse af selvtægt, lovløshed og manglende retsbeskyttelse for resourcesvage mennesker

Augustin af Hippo (354-430)

Af Philippe de Champaigne, ca. 1645-1650.

Straffe i middelalderen

- ▶ Hjul og stejle?..
 - ▶ Eller bare bødestraf?
- ▶ Landstingene og Rettertinget som mæglende instans
- ▶ Individualisering af straffen, kvinder som retssubjekt og ikke -objekt

Johann Friedrich Struensee og Enevold Brandt på hjul og stejle, 1772, Foto: Det kgl. Bibliotek

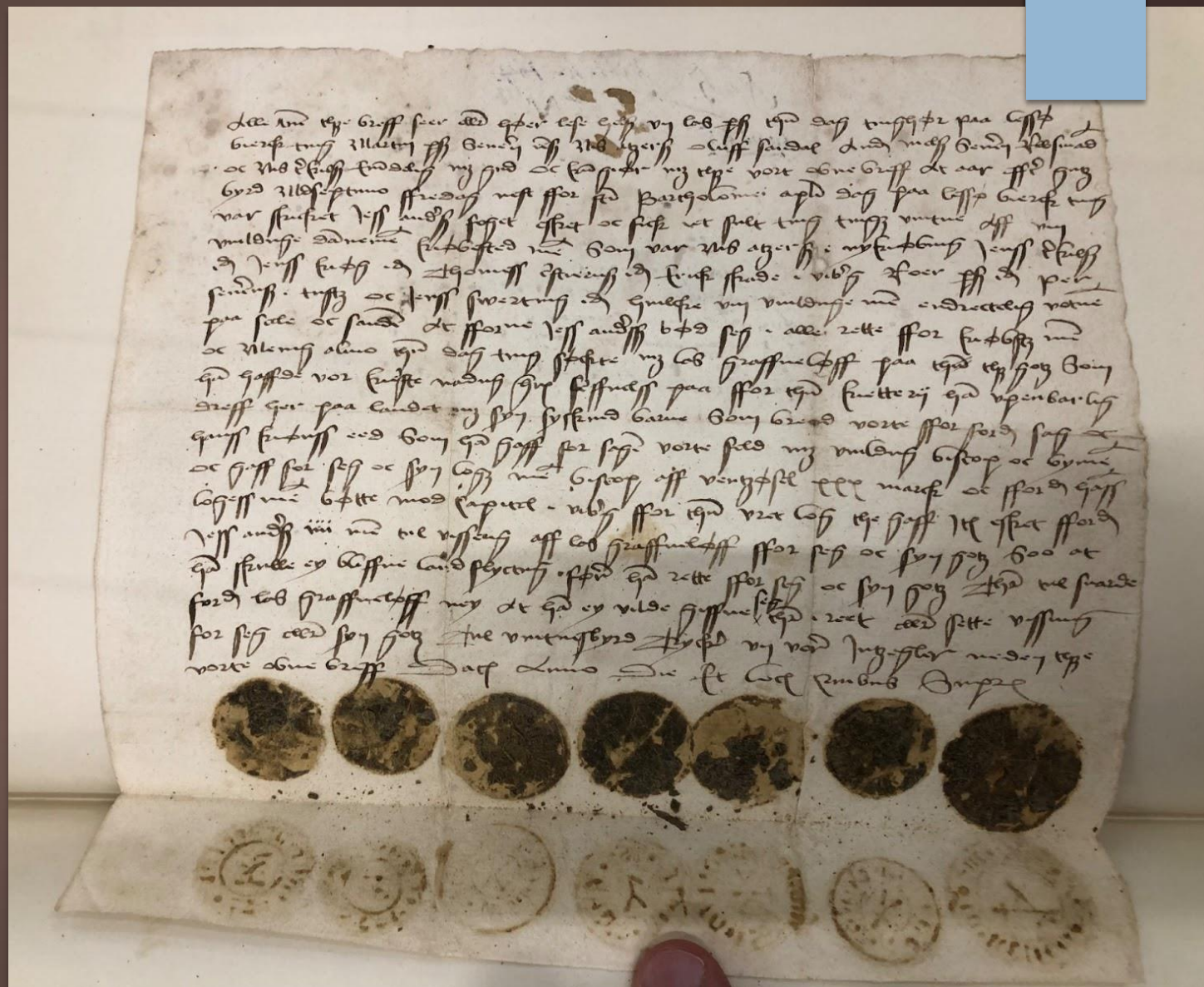
Brugen af bålstraf på Læsø i 1507

Henrettelse i Amsterdam 1571. Jean Luyken, 1686 (Dansk Folkemindesamling ved Det Kongelige Bibliotek)

Kætteri og bålstraf

- ▶ *Diplomatarium Vibergense*
- ▶ Et progressivt øsamfund?
- ▶ Mosaisk ret eller ulydighed mod konge og kirke?
- ▶ Kultur, uløst ban
- ▶ Også i 1330'erne var der blodskam på Læsø
- ▶ Tyge Klerk II og Christoffer II

Rigsarkivet København: nr. 114, Dokumenter/breve (1461 - 1600), Gejstlige Arkiver, Viborg Domkapitel (1461-1600), billede taget af arkivar, Martin Sejer Danielsen

Reformationen 1536

- ▶ Kirken mister (afstår) retten
jurisdiktion
- ▶ Kongen som Guds stedfortræder
på jord
- ▶ Luthers husstandsideologi
- ▶ Kvinders retsstilling indskrænkes
- ▶ Frygten for Guds fortørnelse og
straf som afskrækkelse
- ▶ Dem man tugter, elsker man
- ▶ Lediggang er roden til alt ondt

Markante ændringer i strafferetten

- ▶ Skærpet straf
- ▶ Inspiration fra Tyskland og Kejserloven (Carolina)
- ▶ En tragisk sag fra Aalborg den 15. April 1537
 - ▶ Anne Hansdotther og Blasius Ysfeldher

Agnes Bernauer von Wilhelm Camphausen (1808-1885), Holzstich 1858, Illustration für Weltgeschichte für das Volk von Otto von Corvin u.a.

Hekseprocesserne i Danmark

- ▶ Den første officielle hekseafbrænding i Danmark, Stege i 1540
- ▶ Intensiveres under Christian 4. (1577-1648)
- ▶ Har ganske vist rødder til middelalderen og den katolske kirkes inkvisition fra 1300-tallet
- ▶ Dommedag var nært forestående, og derfor også djævlens aktivitet, paven som Antikrist og brugt til luthersk propaganda
- ▶ Klima også som forklaring

*Christian 4. malet af Karel van Mander 3. i 1638-1641.
Statens Museum for Kunst.*

Tugt- og Børnehuset på Christianshavn 1605

- ▶ Bygget på initiativ af Christian 4.
- ▶ Inddæmme løsgænger og betleri
- ▶ Merkantilistisk politik med tekstilmanufaktur
- ▶ Lukket ned i 1649, genåbnet i 1662
- ▶ Opdragelseshjem for forældreløse børn
- ▶ Tvangsarbejdskraft

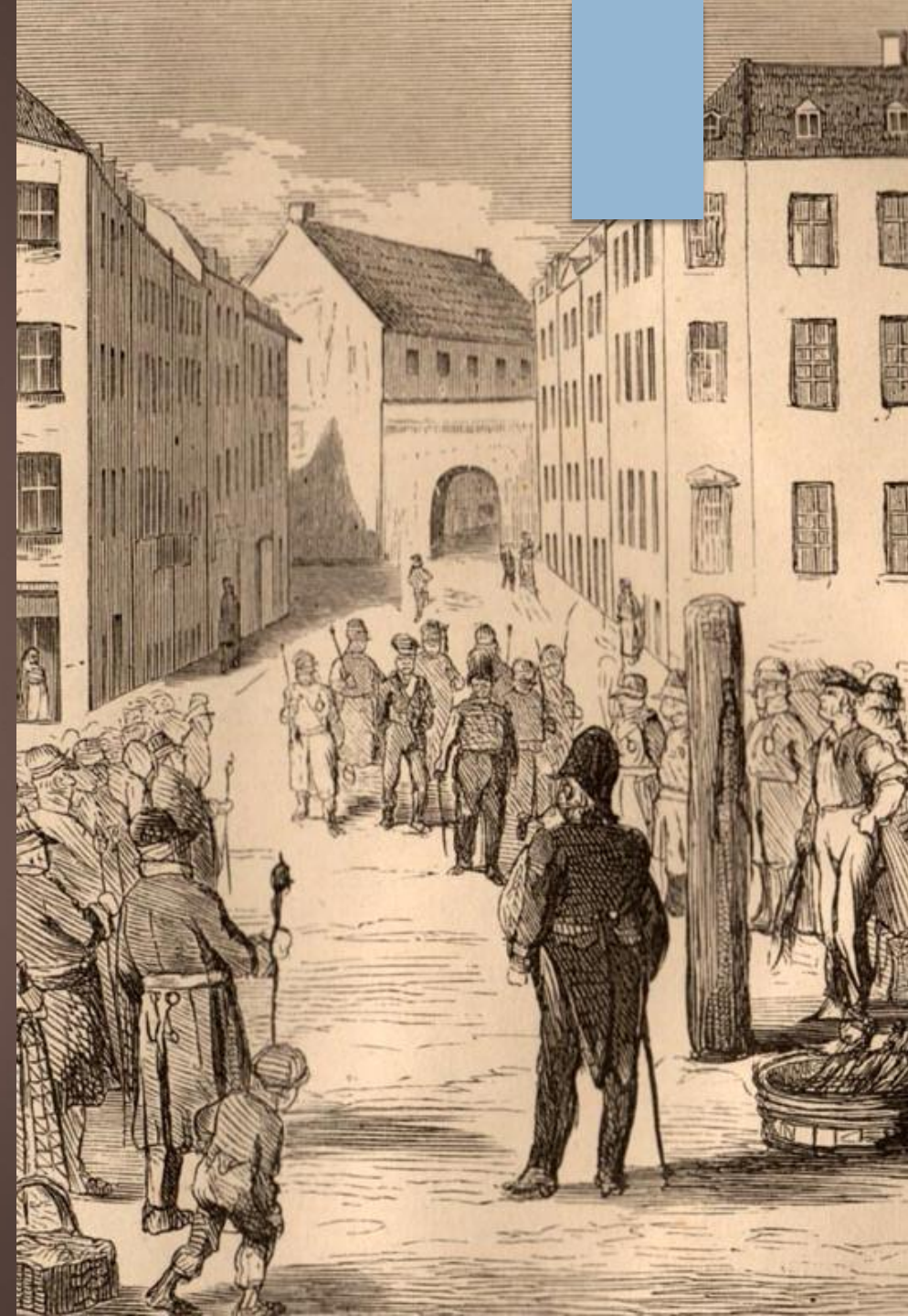
Tugt- og Børnehuset i [Philip de Langes](#) udformning på [Christianshavns Torv](#) ses her til venstre på et stik fra 1700-tallet.

Christian 5.s Danske Lov 1683

- ▶ 6. bog: Om Misgierninger
 - ▶ De 10 bud
 - ▶ Moseloven
- ▶ Frygten for Guds fortørnelse
- ▶ Straffen som afskrækkende
- ▶ Øje for øje, tand for tand mentalitet
- ▶ Store sociale konsekvenser – ærlig kontra uærlig

Tegneren Peter Klæstrup gengiver den dømtes tunge gang til kagen og den afventende bøddel, mens en nysgerrig menneskeflok ser til. 1877. Illustration: Peter Klæstrup: Det forsvundne København,

Cesare Beccaria

1738-1794

- ▶ *Dei delitti e delle pene*, 1764
 - ▶ *Om forbrydelse og straf*
- ▶ Kritik af korporlig straf argumenterede i stedet for frihedsberøvelse
- ▶ Langtidsvarende frihedsstraf som mere afskrækkende
- ▶ Proportion mellem kriminalitet og straf

Cesare Bonesana
The Metropolitan Museum of Art, New York, The Elisha
Whittelsey Collection, The Elisha Whittelsey Fund, 1949

John Howard

1726-1790

- ▶ Britisk kvæker og filantrop
- ▶ Undersøgte forholdene i de europæiske fængsler i 1770'erne
- ▶ Rettede skarp kritik af forholdene, da fængslerne var uhumske og sundhedsskadelige
- ▶ Hygiejne og disciplinering skulle rettes op på

John Howard, oil painting by Mather Brown; in the National Portrait Gallery, London.

Tyveriforordningen af 1789

- ▶ Strafferetsligt brud
- ▶ Lemfældig straf
- ▶ Dikterede, at information om forbryderes forudgående levned og anden årsag til misgerning skulle nedfældes i fangeoptegnelser

Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset

- ▶ Opdeling af ærlige og uærlige fanger
- ▶ Forsøg på implementering af Howard og Beccarias principper
- ▶ Napoleonskrig, statsbankerot samt afståelse af Norge betød lavkonjunktur i Danmark
- ▶ Oprør den 25. juni 1817

Forbedringshuset på Vridsløselille mark

Vridsløselille Statsfængsel, Foto: Niels Ahlmann Olesen

Panoptiske fængsler

- ▶ Efter amerikansk forbillede (Auburn og Pennsylvania modellerne)
- ▶ Baseret på Beccaria og Howards principper
- ▶ 100 celler i hver fløj, fordelt på tre etager
- ▶ Idealer om ypperlig indretning, hygiejne, central varme, personligt vandkloset – hvad den almene dansker kun kunne drømme om i slutningen af 1800-tallet
- ▶ ...og i øvrigt overvågning, disciplin og total isolation

Idealer om total isolation

- ▶ Idealer om opdragelse, disciplin og streng isolation
- ▶ Amerikansk forbillede
- ▶ Auburn og Pennsylvania modellerne)

Nr. 263 med maske. – Fotos: Lokalhitorisk Samling Albertslund.

Kirkefængslet i Vridsløselille. Foto: Lokalhitorisk Samling Albertslund.

Hvem var de indsatte?

► Peter Henriksen fra Rørby

- "Ægte. Faderen Husmand i Rørby, nu paa Aftægt og bor i Kbhvn. 5 Söskende. Ingen af Fam. str. Hjemme til Konf, men tjent om Sommeren fra sit 10de Aar. Forsömt. Skolegang, tarvelige Kundskaber. Efter Konf i Skomagerlære i Kalundborg 4 1/2 Aar og blev Svend. Siden ernæret sig ved Professionen. Gift 1865, bosat först i Bjerre siden i St. Fuglede, og fra Novbr 1876 i Ruds Vedby. Konen er Distriktsjordemoder. Har voldtaget en 23 Aarig uberygtet Pige paa en Vej. Har i lang tid været slem efter Fruentimmer og bl.A. forsögt at formaa sine Tjenestpiger til Utugt. Ser ussel og ulykkelig ud. Bedrövet."

Peter Henriksen, Rørby
Doms Nr. 6226 Fange Nr. 1 Rec.

sat til Forbedringshus-Arbejde paa 6 Aar
ge Dom i 1ste Instants i *Forbedringshuset d. 14. Okt. 1884*
— 2den —
— 3die —

veret til Straffeanstalten den *21. Okt. 1884* fra *1. Okt. 1884* Arrest.
affetiden udløber den *21. September 1884* afgaaet den *1/9 84* Nr. 2

de 63	Figur <i>prop</i>	Værnepligtig				
amer <i>pyntet</i>	Haar <i>brunt</i>	Seindrullet.				
e <i>lyseblaa</i>	Nase <i>blaa</i>	Eldkryds- krads	Legt	Beg- ret	No.	Anmærking
sigtsfarve <i>blaa</i>	Taler <i>brunt</i>	<i>Assesoret</i>				

deles Kjendemerke: *Bræmme b. Hænde, praget, høj
Pænde, indfalden Hænder, smaa og pyntede.*

stedet <i>Rørby sogn</i>	<i>Holbæk</i> <i>Nack</i>	Tidligere Straffe: <i>1. Okt. 1884</i>
sorgelsessted <i>Ruds Vedby</i>		
ste Opholdssted <i>sogn</i>		
ringevej <i>Skomager</i>		
ler <i>1. Okt. 1884</i>		
ligion <i>Evangelisk</i>	konfirmeret <i>ja</i>	
an læse <i>ja</i>	kan skrive <i>ja</i>	
gift, har <i>2</i> Børn, er <i>assessor</i>		
ndhedstilstanden ved Ankomsten: <i>Bedrøvet og stork</i>		
dbragt af Penge eller Dokumenter:		Forbrydelsen, hvorfor Fangen er indløst: <i>Udvalgt</i> <i>3. 10. 84</i>

Oplysninger om Fangens foregaaende Levnet:
Ægte. Faderen Husmand i Rørby, nu paa Aftægt og bor i Kbhvn. 5 Söskende. Ingen af Fam. str. Hjemme til Konf, men tjent om Sommeren fra sit 10de Aar. Forsömt. Skolegang, tarvelige Kundskaber. Efter Konf i Skomagerlære i Kalundborg 4 1/2 Aar og blev Svend. Siden ernæret sig ved Professionen. Gift 1865, bosat först i Bjerre, siden i St. Fuglede, og fra Novbr 1876 i Ruds Vedby. Konen er Distriktsjordemoder. Har voldtaget en 23 Aarig uberygtet Pige paa en Vej. Har i lang tid været slem efter Fruentimmer og bl.A. forsögt at formaa sine Tjenestpiger til Utugt. Ser ussel og ulykkelig ud. Bedrövet.

Arbejdsmanden Christian Pedersen

- ▶ Vigtigheden af fast beskæftigelse
- ▶ Nød lærer nogen kvinde at spinde
- ▶ Gift i 1869
- ▶ Frygten for fattiggårdens armod

De svenske Bonnie and Clyde

- ▶ Andreas Gustav Svensson og Alma Louise Emilie Petterson
- ▶ “Har siden August rejst med Pigen og levet højt paa Hoteller Kom 4 Decbr til Kbhvn og har der begaaet 33 Bestikstyverier sammen med Pigen og desuden et Par bedragerier ved at unddrage sig betaling paa Gæstgiversteder, tyveriernes Værdi 187 Kr 25 Øre.”

Grand Hotel, foto: Privat

De tre ræsonnementer for moralsk fordærvelse

- ▶ Liberalkonservative forklaring
 - ▶ Gammelkristen forståelsesramme
 - ▶ Mennesket og dets vilje i kampen mod kødelige lyster, syndigt begær etc.
- ▶ Kontekstuelle forklaring
 - ▶ Miljø og opdragelse samt oplysning og dannelse
- ▶ Strukturelle forklaring
 - ▶ Den fødte kriminelle
 - ▶ Cesare Lombroso (1835-1909) og frenologi

Det inkvisitoriske princip

- ▶ Med to forordninger i 1789 og 1819 blev erstattede det inkvisitoriske princip den akkusatoriske straffeprocessordning
- ▶ Siden middelalder var det forurettede eller en anklager på vegne af forurettede, der havde ansvaret for at bringe en sag for tinge
- ▶ Sikrede hurtigere og grundig behandling af sagen
- ▶ Men på bekostning af hvad?..

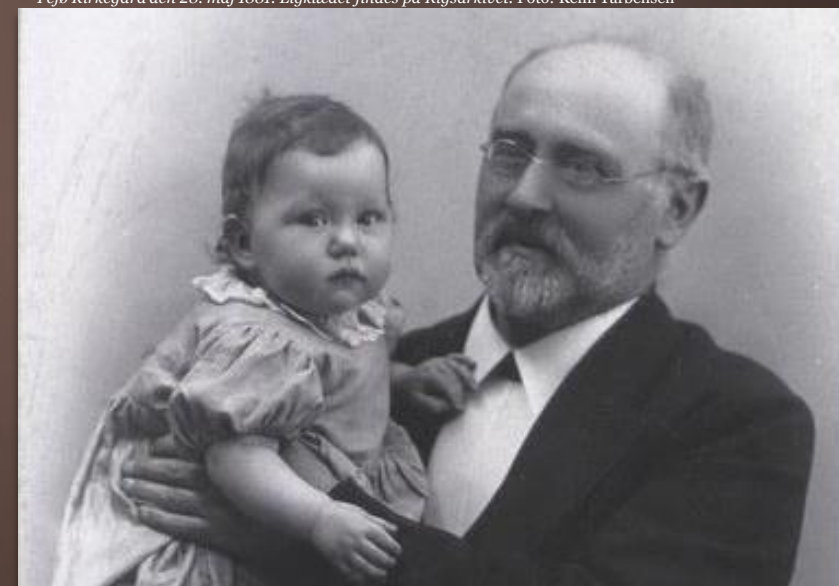
A historical photograph showing a group of people in a field. In the foreground, a man in a dark vest and light shirt is kneeling, holding a long-handled tool. To his left, two men in dark uniforms and caps stand, one holding a book. In the background, a woman in a dark dress and a man in a dark suit stand near a small dog. The scene is set in a field with a dark, overcast sky. A light blue rectangle is visible in the top right corner.

Fejø Sagen 1882-1885

Historien om Ane, Christiane og birkedommer Freuchen

"Dette Tøi var Overdelen af et sort Forklæde med hvide Blomster, Baandet om det sorte Tøi var af graat Lærred samt et ... Bomuldsbaand". Sådan beskriver Fejo Politiprotokol klædestykkerne svøbt om det barnelig, der blev fundet på Fejo Kirkegård den 28. maj 1881. Ligklædet findes på Rigsarkivet. Foto: Kenn Tarbensen

Carl Anton Freuchen fotograferet omkring 1900. Freuchen kom fra et roligt prokuratorembede i Fakse og havde ikke før sin ansættelse på Fejo arbejdet med kriminalsager. Foto: Heinrich Johan Barby, [Det Kongelige Bibliotek](#)

Retsplejereformen 1. oktober 1919

- ▶ Fra inkvisitorisk til akkusatorisk proces
- ▶ Nævninge implementeres
- ▶ Magtens tredeling

Litteraturforslag

- ▶ Claus Rønlevs bibliotek (samling af kildeskrifter, diplomatarier, lovbøger etc. <https://www.ronlev.dk>)
- ▶ Andersen, Lars: "Den glemte inkvisition", *100 Danmarkshistorier*, Aarhus Universitetsforlag, 2019.
- ▶ Heinsen, Johan: "Det første fængsel", *100 Danmarkshistorier*, Aarhus Universitetsforlag, 2018.
- ▶ Kallestrup, Louise Nyholm: "Heksejagt 1589", *100 Danmarkshistorier*, Aarhus Universitetsforlag, 2020.
- ▶ Smith, Peter Scharff: *Moralske Hospitaler: det moderne fængselsvæsens gennembrud 1770-1870*, Forum, 2003.
- ▶ Vogt, Helle: "Jyske Lov: 1241", *100 Danmarkshistorier*, Aarhus Universitetsforlag, 2019.